

Снежана М. Милосављевић Милић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

СТУДИЈЕ СЕЋАЊА – НОВА МЕТОДОЛОШКА ПАРАДИГМА ДВАДЕСЕТ И ПРВОГ ВЕКА²

Али једно је сетити се, а друго испричати своје сећање.
Иво Андрић

Апстракт: *Под синтагмом студије сећања (Memory studies) подразумева се скуп теоријско-методолошких приступа који су оријентисани на феномен памћења и заборав као генератора производње и рецепције културе. Настале као рефлекс ширења и гранања истраживачке платформе у оквиру студија културе, студије сећања, с једне стране, сужавају интерес ка једном аспекту проучавања, док с друге стране управо широким апликативним потенцијалом који овај фокус нуди омогућавају укључивање веома разгранатих и дисперзивних објеката проучавања који припадају једнако различитим научним дисциплинама – не само у хуманистици већ и у природним и техничким наукама. Отуд и њихов очекујући трансдисциплинарни карактер не само да није ексклузиван с обзиром и на друге еклектичке приступе на почетку 21. века већ опетује и препознатљиве амбиције, али и слабости таквих корпоративних платформи. Одређујући овај метод као мултидисциплинарно поље које укршта антропологију, педагогију, књижевност, историју, филозофију, психологију, социологију, неки од његових представника (Roediger and Wertsch) истичу да новој дисциплини много тога недостаје: од јасног концептуалног оквира феномена сећања, које није једнозначно, преко избора квалитативних и квантитативних метода, углавном оних који би били преузети из већ постојећих дисциплина и приступа, до њиховог прилагођавања новим истраживачким аспектима. У раду су представљене основне претпоставке студије сећања; критички се преиспитују њихови истраживачки*

¹ snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру научног пројекта „Књижевна и језичка прошлост и садашњост на југоистоку Србије” у реализацији Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

домети, као и актуелни изазови и перспективе. Посебна пажња је усмерена ка методолошком потенцијалу ових приступа у науци о књижевности при чему су разматрани топика и фигуре сећања у наративима који се могу сматрати амблематичним за овај приступ, то јест онима који тематизују неко лично трауматично искуство.

Кључне речи: *студије сећања, култура памћења, колективно памћење, ратни наратив.*

1.

Студије сећања (Memory studies) представљају нову методолошку парадигму која се у хуманистичким наукама јавила недавно, тачније, у првој деценији двадесет и првог века. У институционалном смислу она је потврђена покретањем часописа *Memory studies* 2008. године и формирањем првог међународног удружења Memory Studies Association 2016. године, најпре на конференцији у Амстердаму, а потом и званично регистрованог јуна 2017. године. Има ли отуд смисла писати о нечему толико савременом према чему се не може успоставити никаква дистанца као предуслов сваког објективног промишљања? Без намере да се упуштамо у футуролошки, рекли бисмо, супкултурни мејнстрим, па тиме и без амбиција да обухватимо феномен који је у настајању, у овом тренутку желимо да укажемо на могућу генезу покрета/методолошког правца, његове досадашње резултате и, евентуално, да скицирамо његов потенцијал у погледу примене приликом тумачења књижевности. Прилично велики број радова и неколико синтетичких зборника³ објављених у последњих неколико година сведоче о горућем интересу који је ова методолошка платформа покренула.

Зачетке овог приступа налазимо нешто раније, у окриљу тенденција које би се могле назвати културним заокретом, до кога је дошло у хуманистичким наукама 80-их година прошлог века. У том погледу ова оријентација и јесте део широко заснованих истраживања у домену студија културе или оних приступа који су се у оквиру постструктурализма јавили као обнова интереса

³ Поред већег броја студија и темата у оквиру часописа *Memory studies*, поменимо овде и зборнике радова: Michael Rossington and Anne Whitehead [dir.], *Theories of Memories. A Reader*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2007, *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Astrid Erll and Ansgar Nünning (eds) Berlin: Walter de Gruyter, 2008, *The Poetics of Memory in Post-Totalitarian Narration* Johanna Lindbladh (ed.) Lund: Print-Media Tryck, Centre for European Studies, Lund University, 2008, *Memory: Histories, Theories, Debates*, Susanna Radkoff and Bil Schwary (eds), 2010, *Medijska arheologija; sećanje, mediji i kultura u digitalnom dobu*, Beograd, Fakultet dramskih umetnosti, 2016, A. Erll, A. Rigney (eds), *Methods for the Study of Literature as Cultural Memory*.

за контекстуална проучавања књижевних појава, а које репрезентују нови историзам, културни материјализам, постколонијалне студије. Уз то, импулси који су иницирали сужавање фокуса на сам феномен сећања могу се наћи и у наратолошком заокрету и свеколиком интересовању за наративну природу свих људских активности и људске когниције уопште. Дакле, и у овом случају наратив, односно прича, или приповедање јавља се као кључно место кохезије на коме се сусрећу и преплићу различити облици културне праксе, или, што је овде за нас важно, књижевност и наука о књижевности са другим видовима дискурзивне праксе.

Оријентисани на феномен памћења и заборавља као генератора производње и рецепције културе, студије сећања, с једне стране, сужавају интерес ка једном аспекту проучавања, док с друге стране управо широким апликативним потенцијалом који овај фокус нуди омогућавају укључивање веома разгранатих и дисперзивних објеката проучавања који припадају једнако различитим научним дисциплинама – не само у хуманистици већ и у природним и техничким наукама. Отуд и њихов очекујући трансдисциплинарни карактер не само да није екслузиван с обзиром и на друге еклектичке приступе на почетку 21. века⁴ већ опетује и препознатљиве амбиције, али и слабости таквих корпоративних платформи. Одређујући овај метод као мултидисциплинарно поље које укршта антропологију, педагогију, књижевност, историју, филозофију, психологију, социологију, неки од његових представника (Roediger and Wertsch 2008) истичу да новој дисциплини много тога недостаје: од јасног концептуалног оквира феномена сећања, које није једнозначно, преко избора квалитативних и квантитативних метода, углавном оних који би били преузети из већ постојећих дисциплина и приступа, до њиховог прилагођавања новим истраживачким аспектима. Наглашавајући интердисциплинарни карактер овог приступа, Сузана Редстоун сугерише да би се најбољи резултати могли постићи уколико се кључној теми културног памћења приступа унутар појединачног научног поља које ће својом методологијом и терминологијом омеђити и спецификовати истраживање. Међутим, да није реч само о синхронном еклектицизму већ и о исходиштима која намеће дијахронијски приступ, јасно је већ отуд што сам феномен сећања/заборавља не само да није нешто што први пут закупа пажњу проучавалаца већ је, штавише, реч о својеврсном топосу који ће још антика промишљати. За настанак његовог савременог теоријског концепта најзначајнијим се сматра социолог Морис Халбвакс, који је 1920. године увео

⁴ Реч је о различитим „заокретима” у хуманистичким и другим научним дисциплинама, попут наратолошког, феноменолошког, когнитивистичког.

појам колективног памћења, а уз овог родоначелника покрета међу претечама су и Анри Бергсон, Јирген Хабермас и Валтер Бенјамин. Међутим, ово је само почетак, заправо, дугог списка аутора који су се на различите начине бавили одређеним аспектима сећања и у различитим дисциплинама, попут Фројда у психологији, Адорна у социологији, Леви Штроса у антропологији, Веселовског у историјској поетици, Мориса Бланшоа у феноменолошкој књижевној критици, Жерара Женета у наратологији,⁵ Марсела Пруста у књижевности.⁶ Дакле, иако синтагма „култура памћења” алтернира са Халбваксовим појмом или појмом друштвене меморије, гранање овог концепта унутар различитих дисциплина указује како на његову сложеност тако и на његов значај. Ако је сећање транскултурни, трансгенерацијски, трансмедијални и трансдисциплинарни феномен, онда се може наслутити и могући опсег његове теоријске концептуализације и перспективе интерпретације.

С друге стране, нема сумње да је обнова интереса за овај феномен повезана са обновљеним интересом за идеолошке аспекте процеса и предмета тумачења до кога је дошло унутар постструктуралистичке парадигме о текстуалној природи сваког облика културне праксе и конструктивистичких теорија. Већ поменути наратолошки заокрет довео је и до својеврсне консолидације у плуралистичком приступу сећању и памћењу и данас општеприхваћеног става о наративној природи његове текстуализације.

2.

Реактуелизација Халбваксовог концепта колективног памћења дугује умногome његовој радикалности и искључивости; реч је о таквој природи памћења које надилази категорију субјективног и индивидуалног⁷, штавише, о једином и истовремено базичном типу сећања. „Верујем да свест реконструише сећање под утицајем друштва” (Halbwachs 1992: 51), пише овај социолог истичући да оно што обједињује сећања у свести није њихов временски континуитет; они су пре део ставова општеприхваћених унутар једне заједнице, групе са којом смо у некој релацији у актуелном тренутку, или смо били у блиској или даљој прошлости.⁸

⁵ Женетова теорија временских нивоа у наративу настала је управо на анализи дела *У трагању за изгубљеним временом* Марсела Пруста.

⁶ На ову интердисциплинарност упућују поглавља у неким од овде поменутих зборника.

⁷ Према Асману, Халбвакс индивидуално приписује само осећању, а не сећању, јер је оно повезано са телом; сећање је увек конкретно за разлику од мишљења које је апстрактно.

⁸ „Разлика је у томе што групно памћење нема неуролошку основу. На њено место ступа култура: комплекс знања који осигурава идентитет, изражен у мноштву симболичких облика као што

Лако је препознати у овој експлицитној елаборацији социјално детерминисане субјективне свести (или памћења као њене активности)⁹, данашње инсистирање у друштвентеоријском научном дискурсу на социјално-историјском (а тиме и идеолошком) контексту као обликотворној снази људске акције. Упркос критикама упућеним Халбваксу, његова мисао је темељ бројних актуелних увида, посебно оних усмерених ка култури памћења. Тако Јан Асман, полазећи од аксиома о сећању као реконструкцији прошлости, јер прошлост настаје из нашег односа према њој (2011: 29), наглашава да културни елемент колективног памћења настаје на разлици појединачног сећања и сећања колектива на појединца. На Халбваксовој премиси о памћењу које живи и одржава се једино кроз комуникацију Асман постулира разлику између појмова традиције и културе сећања; док традиција подразумева континуитет, а не заборав и потискивање, за културу сећања важни су прекиди (сваки дубљи раскид са традицијом и континуитетом може водити до васкрснућа прошлости, 2011: 30)¹⁰. За даљу разраду Асмановог теоријског концепта важна је и дистинкција између *комуникативног* и *културног памћења* на чијој синтези настаје колективно памћење. Док је комуникативно памћење усмерено на скорију прошлост (нпр. унутар једне генерације), културно је ствар институционализоване мнемотехнике, попут митова, сећања на мртве или различитих „симболичких фигура” за које се „лепи сећање” претварајући се у „комеморативни садржај” (ibid 2011: 51, 52, 64). „Колективно памћење”, каже Асман, „функционише бимодално: један модус је *фундирајуће сећање* које се односи на почетке, а други модус је *биографско сећање* које се односи на сопствена искуства” и скорашњу прошлост (ibid). Ревидирајући Халбваксов појам *слике сећања*, Асман уводи *фигуре сећања* као места обједињавања идеје и слике или „међуигре појмова и искуства”. „Да би неки догађај наставио да живи у памћењу групе, мора се обогатити значењем, смисленом истином” (ibid: 36).

Издавајући као критеријуме фигура сећања њихов однос према времену, простору и конкретној групи, те поступак реконструктивности, Асман скреће

су митови, песме, игре, пословице, закони, свети текстови, слике, орнаменти, знаци, путеви” (Asman 2011: 91).

⁹ Већ Бергсон критикује материјалистички, статични концепт сећања као садржаја похрањених у свести, пледирајући за динамичну природу сећања као стално живог, променљивог процеса. Актуелност овог становишта данас се манифестује променом методолошких парадигми; метафора складишта сачуваног памћења уступа место логици перформативног. Више о томе у: Тамм 2013: 463.

¹⁰ Реч је о варијацији Халбваксовог концепта: памћење *versus* историја: „док историја тражи сличности и континуитете, колективно памћење примећује само неподударана и дисконтинуитете” (Asman 2011: 41).

пажњу и на поступке репетиција и интерпретација којима се успоставља културна кохерентност (ibid: 91), те на приповедање као онај поступак у коме „сећање налази свој облик” (ibid: 76). На овом месту могли бисмо указати на још једну тачку сусрета која сведочи о интердисциплинарности актуелног методолошког приступа; реч је о промишљању утицајног и за неке интригантног Рикеровог концепта наративног идентитета (1991) као колективног, МИ-идентитета, који се генерише у процесу колективног сећања, или, према Асману, културе као „знака кодирања заједништва” (ibid: 144).

Корак даље у проучавању културе памћења чини Астрид Ерл указујући на значај медијације сећања, те на колективно памћење као у основи трансмедиајални феномен. О конструктивистичкој функцији медија у генерисању и (ре)интерпретацији сећања говоре и три врсте реторике колективног сећања које Ерлова назива *интрамедиајалном* (унутар), *интермедиајалном* (узмеђу)¹¹ и *плуримедиајалном* (око медија) реториком, а које скупа сведоче о методолошком усложњавању у приступу поменутом феномену. Није потребно посебно наглашавати да се са оваквих позиција књижевност јавља не само као један од медија културе сећања већ и као њено повлашћено место. Инспиративним се чини и концепт *премедијације*, који, будући повезан са „културним праксама сагледавања, именовања и наративизације”, означава креирање будућег искуства сећања преко преовлађујућих актуелних медија (нпр. рецепција Првог светског рата као модел за рецепцију Другог светског рата), као и запажање Ерлове о ефекту стабилизације до кога долази у процесу *ремедијације*.

3.

Не би требало да нас чуди што се као парадигматична топика на којој се *испробава* апликативност поменутих теоријских увида јавља тема/искуство рата или других трауматичних догађаја у човековом животу. На изванредан начин ратни топос потврђује архетип сећања на мртве који Асман види као сам праоблик културног памћења, у исто време искушавајући и дестабилизујући сопствени смисао великог наратива. Валтер Бенјамин је писао 1936. године: „Није ли се на крају рата приметило да се људи с бојишта враћају заправо неми? Не богатији него сиромашнији приопштивим искуством. Оно што се потом, након десет година, излило у бујицу књига о рату, било је све друго неголи искуство које иде од уста до уста” (Benjamin 1986: 167). Идеолошки контекст који Бенјамин притом подвлачи говори о најмање две ствари, у овом тренутку важне за нашу тему: да је сећање на рат, будући текстуализовано,

¹¹ Овај аспект подразумева однос између ранијих и каснијих репрезентација сећања.

већ посредовано, удаљено од аутентичности доживљеног, те да се сам процес текстуализације не да разлучити од идеолошког видокруга унутар кога настаје.

Полазећи управо од романескних наратива о Великом рату, Астрид Ерл издваја четири модуса реторике колективног сећања: искуствени, митски, антагонистички и рефлексивни модус (Erlл 2008: 390). Но, ако се још једном вратимо Бенјамину и његовом проницљивом закључку да је „реченица која у стварном животу нема смисла, неоспорна за живот у сећању”, могли бисмо претпоставити да су реторички обрасци интерпретације и/или девијације прошлости далеко сложенији и много мање предвидиви него што то импликује поменута таксономија.

Ако је књижевност у исто време и медијум сећања и његов објекат, али и медијум промишљања саме производње културе сећања (в. Erlл 2008, Rigney 2008), или уметност сећања пар екселанс (Lachmann 2008), погледајмо какву перспективу може имати нова методолошка оријентација на пољу књижевно-научних истраживања.

Меморијски потенцијал литерарног текста може се наћи у његовој интертекстуалној природи, бахтиновски схваћеној као процес непрестаног редефинисања културе.¹² Као место сећања или мнемоторп, књижевни текст је за Ренату Лахман и место сусрета поетске имагинације и сећања јер су обе активности усмерене ка представљању одсутних ствари и појава. У светлу теорија културе памћења Лахманова уочава три интертекстуалне функције: партиципацију, тропизацију и трансформацију као три могућности путем којих се манифестује мнемоничка улога литературе у култури (Lachmann 2008: 301). У том погледу посебно се преиспитује и проблематизује улога литерарних канона као ресурса са моћним херитолошким потенцијалом.

Текстуализација рата као парадигма постмеморијске фикционализације искуственог у истраживачком је фокусу и код оних аутора који књижевној Мнемозини приступају преко њених репрезентативних жанрова, у чијој је основи аутобиографски наратив, као што су прича из живота, мемоари, биографије, дневници, писма. Сви ови облици могу се, по де Ману, тумачити више као начини читања него као жанрови, показујући да су наша сећања увек већ текстуализована, увек већ „фалсификат” који настаје као учинак трансформације упамћеног или доживљеног (в. о томе у Saunders 2008: 321). То најбоље потврђује жанр аутофикције, који ретроспективно преосмишљава и жанровске конвенције приче из живота (Saunders 2008: 321), указујући на

¹² Управо полазећи од овог становишта Р. Лахман пише о мнемоничким и интертекстуалним аспектима књижевности (ibid 2008: 301).

протејску природу сећања као књижевног мотива и литерарне стратегије. Поводом културноисторијског значаја аутобиографских жанрова Макс Саундерс скреће пажњу и на разлику која постоји између публикованих (аутобиографије великих људи) и непубликованих текстова, јер ови други не учествују у процесу конструкције културе памћења. Отуда и потреба за ревизијом егземпларних прича кроз тумачење малих животних наратива појединаца који су у историјском смислу остали анонимни.¹³

Донекле амбициознијим може се сматрати предлог да се као посебан жанр издвоји „проза сећања” (*fictions of memory*), Neumann 2008: 337), који почива на самом „мимезису сећања”. Као његове егземпларне наративне технике издвојене се: временска структурација, наративна медијација, перспективизација, док би конкретне манифестације ових поступака биле аналепса, метамеморијска рефлексивност, непоуздани приповедач и поливалентни заплет, као и наративни идентитет (Neumann 2008: 337). Предлог увођења новог жанра у постојеће генолошке таксономије допуњен је и његовим пољем деловања: књижевност сећања може симболички оснажити маргинализоване или заборављене делове културе, преиспитујући на тај начин процес хегемонизације културе памћења и друштвеноустановљене границе између сећања и заборава (Neumann 2008). Као „контрасећање” (*counter-memory*) она тако фигурира и као својеврсни контрадискурс, који, у фукоовском смислу, може утицати и на нас као читаоце и на наше наративно обликовање личног идентитета (Neumann 2008). Ен Ригнеј ће истаћи да књижевност и друге уметности заправо представљају привилеговани медијум контрасећања, будући да ће (литерарним конвенцијама) фикционализована прича имати већи (пост/пред)меморијски потенцијал и снагу културне дисеминације него што је то случај са документарним жанровима који наративизују прошлост (*ibid*: 347). Тврђом да многе форме сећања (споменици, музеји) своје значење добијају захваљујући процесу наративизације Ригнејева наглашава његову улогу као значајног „мнемоникона”, покаткад и једино могућег као у случају текстуализације трауматичних личних искустава. Услед своје динамичне природе, колективно памћење је, рећи ће Ригнејева, попут пливача, стално у покрету. Занимљиво је притом и њено запажање о својеврсном парадоксу колективног памћења: његов консензус у некој заједници може довести до заборава јер је заправо непостојање једногласног мишљења оно што сећање чини живим. Несумњиво је да у таквом контексту

¹³ Као пример овде можемо навести записе Владете Кошутећа објављене у збирци *Док су Солуници још говорили*. Реч је о непосредним казивањима српских учесника у Великом рату.

књижевно дело као текстуални споменик има важну улогу стварања, чувања или редефинисања оквира културе сећања.

4.

Читање дела српске књижевности у овом методолошком кључу претпоставља један тихи континуитет, с обзиром на одређене друштвено-историјске и политичке околности. Овде пре свега мислимо на поетичке конвенције које су у први план, програмски и експлицитно, стављале етичко-идеолошку улогу текста, какав је случај са реализмом друге половине 19. века, са међуратним социјалним покретом, књижевношћу првих деценија након Другог светског рата или оном најновијом, насталом након ратова из недавних деведесетих година. Теме личног и колективног страдања, развијене кроз наративе сећања (посебно у случају аутобиографског жанровског модела), неки су од најуочљивијих топоса на меморијској мапи српске културе. Свако је књижевно дело овде и мнемоторп који у већој или мањој мери обликује и имагинира наше колективно сећање и наш колективни идентитет.

Као неко ко је детињство¹⁴ провео у послератној Титовој Југославији, могла бих посведочити о томе на који начин сам под идентитетском ознаком пионира усвајала колективно памћење на збивања чији сведок нисам могла бити. Књижевни текстови и филмови су ту играли круцијалну улогу, много више него званични школски програм, чак и ако узмемо у обзир моје приљезно и успешно учешће у такмичењу из историје под називом „Тито, револуција, мир”. У то време, на питање: „Да ли се сећате рата” (Другог светског, наравно), свако из генерације рођене касних 40-их, 50-их или 60-их година могао је одговорити потврдно и бити спреман да „из прве руке” исприча нешто из свог *искуства*. Могли бисмо овде парафразирати ону чувену Сент-Бегову мисао: Реците ми које сте књиге читали о рату или које сте филмове о томе гледали, па ћу вам рећи ко сте.

Динамички концепт колективног памћења, о коме пише Асман, потврђује се на примеру постмеморијског учинка који су „контрамеморије” новопубликованих текстова извршиле у нашем колективном сећању.¹⁵

¹⁴ Значај едукативних канона за изградњу колективног памћења на раном узрасту од круцијалног је значаја.

¹⁵ Као пример можемо навести недавно објављену књигу Славице Гароње Радованац *Жена и идеологија у српској књижевности*, и то посебно онај њен део који доноси сведочанства жена о трауматичним голооточким искуствима.

За ову прилику могла би се само скицирати истраживачка тежишта која би промишљала потенцијал књижевног текста као објекта и субјекта културе памћења када је у питању ратна тематика:

- Утицај жанровских и историјскопоетичких конвенција на поступке наративизације сећања (нпр. поређење слика рата у *Дневнику једног добровољца* Пере Тодоровића и роману *Крила* Станислава Кракова);
- Наративни идентитет приповедача: у распону од реторички отвореног коментатора до привидно неутралне или непоуздане инстанце;
- Селективност грађе и начини њене текстуалне медијације;
- Интертекстуални аспекти наративизације сећања: од цитатних до алузивних позивања и начини њиховог преозначавања (нпр. у романима *Хроника сумње* Владислава Бајца или *Осама* Владимира Кеџмановића, где доминира псеудомеморијски исповедни наратив у техници сказа);
- Потенцијал „фундирајуће меморије” (Asman 2011) у обликовању динамичке културе памћења, као и у премедијацији (овде поменути записи Владете Кошутећа или Тодоровићев *Дневник* као протоформа рецепције/сећања на српско-турске ратове);
- Генеза колективног памћења и проблем архетипа као протомеморијског обрасца;
- Феномен потиснутог и избрисаног сећања и заборав; поетски супстрат заборав;
- Мнемонички потенцијал дисциплина науке о књижевности, у том погледу посебно историје књижевности као оне дискурзивне праксе која доприноси процесу канонизације књижевног наслеђа.

Овај се истраживачки нацрт може у значајној мери допуњавати, што указује, с једне стране, на велики распон који студије сећања претпостављају, а с друге стране на њихове порозне границе које бисмо у позитивном смислу могли тумачити као интердисциплинарност, а у негативном као недовољно јасну методолошку профилисаност. У оба случаја тешко је у овом тренутку указати на њихове будуће домете, пре свега у погледу оних увида који би у односу на досадашњу књижевнонаучну традицију¹⁶ били иновативни.

Литература

1. Asman, Jan (2011), *Kultura pamćenja*, preveo Nikola B. Cvetković, Beograd: Prosveta.

¹⁶Са снажном оријентацијом ка контексту, ове студије имају доста тога заједничког и у приступу и у резултатима са другим контекстуалним приступима.

2. Benjamin, Valter (1986), *Estetički ogledi*, Zagreb: Školska knjiga.
3. Erll, Astrid (2008), „Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory”, *Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 389–399.
4. Halbwachs, Maurice (1992), *On Collective Memory*, Chicago: The University of Chicago Press.
5. Кошутећ, Владета Р. (2011), *Док су Солунци још говорили*, Београд: Чигоја.
6. Lachmann, Renate (2008), „Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature”, *Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 301–311.
7. Neumann, Birgit (2008), „The Literary Representation of Memory”, *Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 333–345.
8. Rigney, Ann (2008), „The Dynamics of Remembrance: Texts Between Monumentality and Morphing”, *Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 345–357.
9. Roediger, Henry L. III, James V. Wertsch (2008), „Creating a new discipline of memory studies”, *Memory Studies*, Volume: 1 issue: 1.
10. Saunders, Max (2008), „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, *Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 321–333.
11. Tamm, Marek (2013), „Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies”, *History Compass* 11/6 (2013), 458–473.

MEMORY STUDIES – A NEW METHODOLOGICAL PARADIGME OF THE 21TH CENTURY

Summary

Memory Studies is the new multidisciplinary field which combines intellectual strands from many disciplines, such as history, psychology, philosophy, education, literature, anthropology and sociology. One can say that the main theme among different researchers in the field is the notion of cultural memory, influenced by Maurice Halbwachs's studies on collective memory. As A. Erll claims, despite two decades of intensive research, the design of a conceptual toolbox for cultural memory studies is still at a fledgling stage, because memory

Снежана М. Милосављевић Милић

studies is currently "more practiced than theorised". In this article we tried to summarise the main goals and to highlight the possible challenges of the Memory studies, especially when it comes to literature and methodology of literary criticism, as well.